

Ideoloogia väli tõlketeooria ja tõlkeloo dialoogis¹

Peeter Torop

Teesid: Artikkel on pühendatud tõlketeooriat ja tõlkelugu ühendavale ideoloogia mõistele. Jälgitud on ideoloogia mõistevälja dünaamikat 21. sajandi tõlketeoorias ja tõlkeloos. Vaatluse all on tõlketeaduslikes käsiraamatutes loodud mõisteväljade muutumine ideoloogia mõiste häägustumisest uute mõistete juurutamiseni. Artikkel osutab olukorrale tõlketeaduses, kus tõlketeoreetilise kirevus on nii suur, et tõlkeloolastel on raske nii metodoloogilist kui praktilist tuge leida. Samal ajal osutab tõlketeooria areng üldisele mõttelaadi dünaamikale seoses tõlkekultuuriga ja selles toimuvaid protsesse on võimalik tõlkeloo analüüsimeetodite täiustamisel ära kasutada.

DOI: 10.7592/methis.v20i25.16565

Märksõnad: ideoloogia, mõisteväli, tõlkija, tõlkelugu

Kultuuriline ja ideoloogiline pööre tõlketeaduses

Tõlketgevuse ajalooline mõistmine on lahutamatu sotsiokultuurilistest tingimustest, milles see tegevus toimub. Ka eesti tõlkelugu mõjutab asjaolu, et meie tõlkekultuur on kujunenud näiteks nii Vene impeeriumi, Eesti Vabariigi kui Nõukogude Liidu tingimustes. Kui ühelt poolt on tõlkijad tegelenud keelte ja tekstidega, siis samal ajal on nad olnud seotud kultuuripoliitikaga nii ajakirjade, kirjastuste ja haridussüsteemi orientatsiooni kui ka tsensuuri kaudu.

Arusaam, et tõlkimine ei ole üksnes keelte ja tekstide vahendamine, hakkas tekkima 1980. aastatel ja leidis kontseptuaalse väljenduse mitmetes 1990. aastate alguse teoreetilistes töodes. André Lefevere ja Susan Bassnett toimetasid aastal 1990 kogumiku, mille sissejuhatusse tõid nad võtmetermini *kultuuriline pööre*, mis tähendab tõlketeaduse tähelepanu liikumist tekstilt kultuurile (Lefevere ja Bassnett 1990, 3–4). Paar aastat hiljem väidab Lefevere oma uues raamatus, et tõlgitud kirjandusteose saatus sõltub tõlkija ideoloogiast ja vastuvõtva kirjanduse poeetika dominandist konkreetsel perioodil: „Ideoloogia dikteerib põhistrateegia, mida tõlkija kasutab, ja seega dikteerib ka probleemide lahendused“ (Lefevere 1992, 41). Samal aastal paneb Lefevere kokku tõlkijate põhimõtteid tutvustava tõlkeloolise antoloogia, mille koos Susan Bassnettiga kirjutatud eessõnas rõhutab sama hoiakut ka tõlkeloo jaoks: „Tõlkimine on loomulikult originaalteksti ümberkirjutamine.

¹ Artikkel on valminud Haridus ja Teadusministeeriumi projekti PRG314 ja Tartu Ülikooli kultuurisemiootika rahvusprofessori (HHVFIRP12) toel.

Kõik ümberkirjutused, mistahes kavatsusega, peegeldavad teatud ideoloogiat ja poetikat ja panevad kirjanduse toimima mingis kindlas ühiskonnas ja mingil kindlal viisil" (Bassnett ja Lefevere 1992, XI). Samad autorid kirjutavad 1998. aastal põhimõtteliselt uuest olukorrast tõlketeaduses, mis tähendab tõlketegevuse viimist kahte konteksti – ajalukku ja kultuuri. Seni sõna ja teksti tasandil tõstatatud küsimused tuleb nüüd paigutada nendesse kahte konteksti ja tõlketeadlane peab seega tegema oma arusaamistes kultuurilise pöörde (Lefevere ja Bassnett 1998, 3). Kuigi autorid ideoloogiat täpsemini ei määratle, teeb Bassnett sama kogumiku artiklis olulise interdistsiplinaarse kõrvutuse. Ta kõrvutab tõlketeadust kultuuriuuringutega (*cultural studies*) ja näeb nende sarnasust keskendumises võimusuhetele ja tekstide produtseerimisele (Bassnett 1998, 135).

Briti kultuuriuuringud kui algsest neomarksistlik suund on sajandi lõpuks jõudnud posthegemoonia faasi, millega kaasneb loobumine valitseva kultuuri käsitlusest ja kultuurilise mitmekesisuse tunnistamine. See aga võtab võimaluse ka ideoloogiat ühtselt määratleda. Kultuuriuuringute ideoloogiakäsitluse sajandivahetuse seisuga peegeldab hästi Chris Barkeri sõnastik. Ühe valitseva ideoloogia tunnistamise asemel pakub ta välja uue paradigma. Selles võib ideoloogia olla küll ühe võimalusena sidus ideede kooslus, kuid sagedamini ilmneb ta argimõistuse fragmenteeritud tähenduste representatsioonide olemuslikus mitmekesisuses. Argimõistus ja populaarkultuur muutuvad selles paradigmas ideoloogiliste konfliktide paigaks (Barker 2004, 97). Ideoloogia mõiste üheks probleemiks on tema kasutamise ulatus. Marksistlikus versioonis oli see valitseva klassi võimuga seotud mõiste. Ideoloogia mõiste avardumise käigus tekkis seos võimusuhte ja etnilisuse, soo, ea ja rassi vahel. Mõiste teiseks probleemiks on tema tunnetuslik staatus, seos tõe ja teadmuse, mitte võimuga. Ja siin peitub ideoloogia nõrkus, sest tal on rohkem seoseid valetamisega. Tänapäeval võib ideoloogia Barkeri käsitluse järgi parimal juhul olla sotsiaalsete gruppide kohustuslike ja õigustavate ideede kooslus, millega kaasneb ka tähenduste fikseerimine kindlatel eesmärkidel (98).

Ideoloogiat on püüdnud rangemalt käsitleda diskursuseanalüüsist lähtuv suund tõlketeaduses. 1997. aastal kirjutasi Basil Hatim ja Ian Mason: „[. . .] me defineerime ideoloogiat kui kirjutamata eelduste, uskumuste ja väärtuste süsteemi, mida sotsiaalsed grupid kollektiivselt jagavad“ (Hatim ja Mason [1997] 2005, 120). See süsteem seostub nende jaoks diskursuse mõistega, mis institutsionaliseerib ideoloogiast kirjutamise ja rääkimise. Ka tõlkija tegevus on loomuldasa ideoloogiline: „Tõlkija toimib sotsiaalses kontekstis ja on osa sellest kontekstist. Just selles mõttes on tõlkimine iseenesest ideoloogiline tegevus“ (121). Teun van Dijk'i ideoloogiakäsitlusest tuleneb küll, et ideoloogia moodustavad grupi ja tema liikmete põhilised uskumused, kuid nende kirjeldamisel tuleb ikkagi arvestada sellega, et ideoloogia

on sotsiopolitiseeritud, konflikte soodustav, et ideoloogiline ühes kultuuris ei pruugi olla ideoloogiline teises kultuuris, et ta on peidetud diskursusesse. Seega peab tõlkija paratamatult lisaks kultuuridele vahendama ka ideoloogiaid, tajuma neid nii algtekstides kui tõlgetes ning oskama nende suhtes asetuda. Sellist hoiakut on püütud määratleda kui ideoloogilist pööret tõlketeaduses (vt Leung 2006, 138, 142).

Ideoloogia mõistevälja areng 21. sajandil

Kultuuriuuringud ja diskursuseanalüüs seoses kultuurilise või ideoloogilise pöördedega peegeldab küll interdistsiplinaarset aktiivsust tõlketeaduses (vrd pöörete ülevaadet tõlketeaduses Snell-Hornby 2006 ja kultuuripöörete ülevaadet Bachmann-Medick 2016), kuid mitte oskuskeelelist korrastatust. Ideoloogia on olnud mõistena esil, kuid ta ei moodusta selget terminoloogilist välja ja on raske rääkida ideoloogia diskursusest tõlketeaduses. Samal ajal on ideoloogia ja sellega seotud terminite kasutamine aktiivne ja ka vajalik. Selle artikli eesmärk ongi kirjeldada ideoloogia mõiste ümber toimuvat ja toimuva kirjelduse kaudu aimata üldisemaid tendentse.

Probleem ongi selles, et eri tasanditel ja eri distsipliinide kontekstis saab ideoloogiast rääkida eri moodi. Tõlketeaduse areng pakub ise väga palju eri võimalusi, muuhulgas ka autorikeskseid käsitlusi. Lisaks ülaltoodutele on ideoloogia mõiste kasutamist kasvatanud Maria Tymoczko tööd, kes alustas tõlke mõiste avardamisest (Tymoczko 2007) ja jõudis tõlke poliitilisuse käsitlemise kaudu tõlgete otsese osaluseni „ideoloogilistes liikumistes ja poliitilistes programmides“ (Tymoczko 2013, 4; vt ka Tymoczko 2010). Kuid väga hästi peegeldavad mõistevälja muutusi käsiraamatud. Juba käsiraamatute tüüpide areng osutab üldisemale arenguloogikale. Püüdmata anda käsiraamatute ajaloolist ülevaadet, keskendub käesolev artikkel põhiliselt uematele käsiraamatutele ja nendes väljenduvatele tendentsidele.

21. sajandi esimese kümnendi lõpu tõlketeaduslikes käsiraamatutes seostub ideoloogia mõistega kõigepealt keeles väljenduva võimu mõju tõlkegevusele (suurte keelte võim väikeste üle, postkoloniaalne tõlge). Samuti seostuvad ideoloogiaga tõlkestrateegiad (vaba ja täpse tõlke vaheline skaala). Kolmanda tendentsina tuuakse välja võitlused tõlkeideoloogiate vahel tõlketeaduse akadeemilise tunnustamise nimel (Fawcette ja Munday 2009), mis on üks ideoloogia mõiste kasutamise viise. Kirevust lisab Yves Gambieri ja Luc van Doorslaeri toimetatud tõlketeaduse käsiraamatu 3. köite artikkel „Ideoloogia ja tõlge“. See artikkel algab üldisema määratlusega:

Ideoloogia reguleerib, kuidas inimesed maailma tajuvad, mida nad sellest teavad ja mida nad selle kohta usuvad. Olles tihedalt seotud taju, teadmuse ja uskumustega, määrab ideoloogia ära

selle, mida inimesed vaatlevad teatud ruumis ja ajas esteetilise või faktilise tõena. (Baumgarten 2012, 60)

Sellele järgneb ideoloogia peamiste parameetrite eritlemine:

Tõlkes toimub võimuerisuste ületamine. Neid võimuerisusi uurivad teadlased kalduvad olema seotud postkoloniaalse, feministliku või sotsioloogilise uurimistööga, mis tegeleb ideoloogiliste väärtuste ärakasutamisega peamiselt selleks, et kahjustada väiksemat majanduslikku ja poliitilist võimu omavaid kultuure. (63)

Ja lõpuks jõutakse järeldusele, et „tähenduse loomine ja tõlgendamine ning üldisemalt mõtlemine tõlkimisest ja praktiline tõlkimine on suurel määral ideoloogilised tegevused“ (samas).

Kümmekonna aasta jooksul on pilt oluliselt muutunud ja ideoloogiast kui suhteliselt üldisest mõistest on saanud allmõistete võrgustik. Ülaltoodud Peter Fawcette'i ja Jeremy Munday artikkel „Ideoloogia“ pärineb Mona Bakeri ja Gabriela Saldanha toimetatud tõlkeentsüklopeedia 2. trükist. Sama entsüklopeedia 3. trükk sisaldab nii ideoloogia uut käsitlust (Lee 2020) kui ka uut artiklit „Poliitika“ (Fernández ja Evans 2020). Mõistevälja mitmekesisest räägivad ka eraldi artiklid aktivismist, kriitilisest diskursuseanalüüsist, sõjast; artikkel „Sugu ja seksuaalsus“ on lahutatud kaheks eraldi artikliks. Ideoloogia-artikli väitel on kasulik eristada tõlkimise ideoloogiat ja ideoloogia tõlkimist. Esimene tähendab tõlkeakti seotust keskkonna ideoloogiliste sätetega, teine aga tekstis sisalduva maailmavaate või väärtussüsteemi säilimist ühest keelest teise vahendamisel (Lee 2020, 253). Ideoloogia mõiste ülekasutamine tõstatab küsimuse, mis siis ei ole ideoloogia, seda kõigis kontekstides ja hoolimata sellest, „kas me räägime tõlkimise ideoloogiast, ideoloogia tõlkimisest või ideoloogiast tõlketeaduses“ (256). Tõlketeaduse eneseanalüüsi seisukohast on iseloomulik artikli lõppemine tõdemusega, et ideoloogia muutub üha kasvava ekspluaterimise tõttu tühjaks mõisteks, kui seda ei hakata kasutuspõhiselt täpsustama (256). Sarnaselt ideoloogiaga jaguneb ka poliitika mõiste poliitika tõlkimise ja tõlkepoliitika vahel. *Poliitika tõlkimine* tähistab tõlkimise panust poliitika meetmete ja mõistete arengusse, *tõlkepoliitika* aga tõlkimise kohta poliitilistes struktuurides (Fernández ja Evans 2020, 415). Sel taustal on eriti nähtav tõlkimise seotus suurriikide enesekehtestamisega, aga ka kultuuridiplomaatiaga ja rahvusriikide identiteediloomega.

Muidugi ei ole ka poliitika mõiste tõlketeaduses täiesti uus. Eesti keeleski on ilmunud Maria Tymoczko artikkel tõlke poliitilisest angažeeritusest (Tymoczko

2012) ja Anne Lange ning Miriam McIlpatrick-Ksenofontovi ülevaade temast (Lange ja McIlpatrick-Ksenofontov 2012). Eelmise sajandi lõpus ilmus rida poliitika ja ideoloogia suunilusega monograafiaid, teiste seas ka Tymoczko postkoloniaalse tõlke käsitus (Tymoczko 1999; vt ka Robinson 1997; Simon 1996). Monograafiad avardasid ideoloogia käsitlemise võimalusi tõlketeaduses ning andsid tõe ideoloogia mõiste muutumiseks üheks tõlketeaduse keskseimaks mõisteks. Just seda protsessi peegeldavad viidatud käsiraamatud. Kriitiline analüüs ning hirm ideoloogia mõiste täiesti tähendusetuks muutumise ees on motiveerinud ideoloogia mõistevälja täpsemalt eritlema ning erisuguseid tõlgendusi selgemini kontseptualiseerima. 21. sajandi teise kümnendi lõpuks on see protsess nähtav ka käsiraamatute tasandil: ilmunud on „The Routledge Handbook of Translation and Politics“ (Fernández, ja Evans 2018), ilmumas on „The Routledge Handbook of Translation and Activism“ (Gould ja Tahmasebian 2020), „The Routledge Handbook of Translation, Feminism and Gender“ (Flotow ja Kamal 2020) ja monograafia „Queer Theory and Translation Studies: Language, Politics, Desire“ (Baer 2021). Samasse perioodi kuuluv „The Routledge Handbook of Translation and Culture“ koosneb viiest osast, millest üks on pühendatud ideoloogiaga seotud probleemidele. Selle osa pealkiri on „Tõlge ja sotsiaalsed kontekstid“ ja see sisaldab üheksat peatükki – ideoloogiast, postkolonialismist, konfliktidest, kultuurilisest vastupanust jms (Harding ja Carbonell Cortés 2018). Samuti sisaldab „The Routledge Handbook of Literary Translation“ osa „Tootmise ja retseptisiooniga seotud rakendused ja debatid“, kus on eraldi käsitletud nii feministlikku kui queer/LGBT tõlkimist, aga ka tsensuuri ja eetika probleeme (Washbourne ja Van Wyke 2018).

Kui sajandivahetuse tõlketeaduses tähistasid ideoloogilisi probleeme peale ideoloogia suured võtmesõnad *postkoloniaalsus*, *identiteet*, *sotsiaalne sugu*, siis uue sajandi esimesel kümnendil hakkasid need võtmesõnad kaotama oma kontseptuaalset tähendust. Sagedasest kasutamisest tekkis ideoloogia ja sellega lähemalt seotud mõistete ülekoormatus, mis tõi kaasa kulumise ja ebamäärasuse. Nagu ülalpool juttu oli, tekkis oht, et ideoloogia muutub tühjaks mõisteks. Selle sajandi teise kümnendi lõpuks on aga tekkinud ideoloogia mõistevälja korrastumine, jagunemine eri allmõisteteks, mis on tekitanud nii mõistevälja laienemise kui ka võimaluse hakata rääkima tõlketeaduse raames ideoloogia diskursusest. Jagunemine paljudeks allmõisteteks on aga kokkuvõttes samuti ideoloogia enda kui keske mõiste sisu määratlemist takistav. Paradoksaalselt on liiga suur ebamäärasus sama probleemne kui liiga palju ühe mõistevälja erimääratlusi. Kui teoreetilistes käsitlustes tekib terminoloogiline kirevus suhteliselt kiiresti, siis terminite rakedatavuse selgitamine võtab rohkem aega. Just praktilised ja eriti tõlkeloolised analüüsid näitavad ära terminite kasutusväärtuse teaduslikus oskuskeeles.

Ideoloogia ja tõkelugu

Oluliseks ideoloogiliseks tõkeloo käsitluseks on tõlketegevuse ja tõkeloo vaatlemine üldiste ühiskondlike protsesside taustal. Pöördeliseks võib nimetada Lawrence Venuti 1995. a esmatrükis ilmunud raamatut tõlkija nähtamatuses: „Selle raamatu ajendiks on muuta tõlkija nähtavamaks, et panna vastu ja muuta neid tingimusi, mis kujundavad praegu tõlkimise teooriat ja praktikat eriti inglise keelt kõnelevates maades“ (Venuti 2004, 17). Suure rahvusvahelise keelena kodustab inglise keel tõlgetes kõik väiksemate keelte ja kultuuride erisused ja sellega ka tõlkija erilisuse. Väljapääsuna pakub Venuti võõrapärastamist: „Inglise keelde tehtavate tõlgete võõrapärastamine võib olla vastupanuvõimeline etnotsentrismile ja rassismile, kultuurilisele nartsissismile ja imperialismile, seda demokraatlike geopoliitiliste suhete huvides“ (20). Mõistete sõltuvus kontekstist tingib ka mõistete mahu muutumise ja nii on eesti keeles saanud termini *foreignization* vasteks seoses tõlketehnikaga *võõrapärastamine* (Kornilitsina ja Rummo 2017), seoses teksti toimimise küsimustega aga *võõrandamine* (Laanes ja Monticelli 2017).

Teist üldist mõtteviisi esindab postkoloniaalne tõlkekäsitlus, kus tõlkel võib olla nii koloniseeriv, selgitav-tasakaalustav kui ka dekoloniseeriv funktsioon (Robinson 1997, 31). Tõlkijal või tõlke tellijal on võimalik tõlke ideoloogilist orientatsiooni suunata sõltuvalt tõlke loomise hetke tingimustest. Sellega seoses on tekkinud ka üldisem huvi tõlke rollide vastu konfliktides (Baker 2006). Oluline on siin majanduslik aspekt, konjunktuur ja turg (Apter 2001). Mathieu Guidère (2000, 11–30) määratleb selle olukorra tõlke eksogeensete parameetrite eristamisega. Nendeks on majanduslik, kultuuriline ja ideoloogiline parameeter.

Eriti tihedalt on majanduslik, kultuuriline ja ideoloogiline omavahel seotud massikultuuris. Massikirjanduslik tõlge on tihti kollektiivne, (temaatiliselt, keeleliselt, stiililiselt, isegi trükise mahu ja kaalu osas) standardiseeritud, tõlgitava autori eripära eirav, turule ajastatud, kiirelt valminud ja tihti toimetamata, kordustrükk uue tõlke asemel, eksitava turundusstrateegiaga väärtustatav jne (Malmkjær, Milton ja Smith 2000, 244–247; vt ka Popa 2006). Sama protsessi teine pool seostub tõlke võimega luua kultuurilist mitmekesisust ja toetada sellega kultuurilist järjepidevust ning identiteeti. Michael Cronin (2006, 129) on seda võimet nimetanud tõlkimise negentroopiliseks perspektiiviks. Tõlkimine muutub seega kultuuri korrastavaks nähtuseks ja lahutamatuks identiteediloomest. Negentroopiline perspektiiv ühtib ideoloogilise perspektiiviga:

Paradoksaalselt on ideoloogiline vaatepunkt just see, mis teeb tõlke huvitavaks kui kultuurilise ja ajaloolise nähtuse. Kui tõlkimine tähendaks pelgalt tehnilist koodivahetust, ei ärataks see rohkem huvi kui fotokoopiategemine. Tõlkimine on huvitav, sest see pakub otseseid tõendeid

pertseptsiooni eelarvamuslikkuse kohta. Kultuurid, kogukonnad ja grupid konstrueerivad oma mina-tunnet suhetes teistega ja reguleerides välismaailmaga kontakteerumise kanaleid. Teisisõnu: normatiivne aparaat, mis juhib tõlgete valikut, produtseerimist ja vastuvõttu ning samuti viisi, kuidas tõlkimist teatud hetkedel kontseptualiseeritakse, varustab meid kultuurilise enesemääratluse indeksiga. Oleks vaid pisike liialdus väita, et tõlked räägivad meile rohkem tõlkijatest ja nende klientidest kui seostest algtekstidega. (Hermans 1999, 95)

Ideoloogiaga seotud mõistevälja vastuolud ja dünaamika on viinud tõlkeloo metodoloogias kahe teineteist täiendava perspektiivi väljakujunemiseni. Esimese aluseks on mõisteväljast lähtuv ajalooline kirjeldus. Teise aluseks on vahetu tõlke-tegevus, tõlkija, tõlketekstid ja nende lugemine.

Mõisteväljalise perspektiivi heaks näiteks on artiklikogu, mille koostajad toovad sissejuhatuses välja neli metodoloogilist põhimõtet:

- 1) metakeel kui tõlkepoliitika tähistamisviisi uurimine minevikus lähtuvalt selle selgemast või ebamäärasemast sõnastusest, keskmesse toomisest või perifeeriasse jätmisest, lokaalsusest või universaalsusest;
- 2) kategooriad, mis peaksid tõlkelooliselt hõlmama kirjastajaid, kriitikuid, tõlkijaid, dubleerijaid, tõlkestrateegiaid, norme ja žanre;
- 3) periodiseerimine kui tõlkepoliitika ajalooline staatus;
- 4) ruum, milles tõlkepoliitika vormid avalduvad ja kuju omandavad, nende lokaalsus või ülekantavus teistesse kultuurivaldkondadesse (D’hulst, O’Sullivan ja Schreiber 2016, 9–10).

Neid tõlkeloo kaht perspektiivi ühendab tõlketeadmuse ajalooline kirjeldamine ja tõlkeloo oskuskeele korrastamine selle praktilise kasutatavuse proovilepanemise põhjal (D’hulst ja Gambier 2018). Selle korrastamise käigus on osalt kultuuri-sotsioloogia uute tendentside mõjul tekkinud ka vajadus sotsiaalsete tõlkelugude järele, mis tähendab ühelt poolt raamatuloo ja tõlkeloo ühildumist trükitekstide tõlkeloo raames, teiselt poolt aga viimase sidumist muude keeltevaheliste vahendusviisidega (näiteks suuline või multimodaalne tõlge). Sotsiaalse tõlkeloo käsitlus põhineb tõlke-tegevuse käsitlemisel sotsiaalse praktikana, mida aitavad tõlketeaduse kõrval tõlgendada ka sotsioloogilised mudelid, eriti Pierre Bourdieu’ välja-teooria ja harjumuse mõiste (Buzelin 2018, 333–334). Sellises avaramas ajaloolises kontekstis ei ole ideoloogia mõiste enam eksplitsiitselt nähtav ja sisaldub implitsiitsetes hoiakutes.

Eraldi tähelepanu väärib ideoloogia kontekstis ka tõlkeloo ruumi ja aja probleemaatika. Ruumi mõiste tähistab tõlkeloo väljumist rahvuskultuuri piiridest, sest igas kultuuris on eritletavat ruumid või tsoonid, kus segunevad kultuurid ja tuleb lähtuda paljukeelsusest (Simon 2018; vt ka Lee 2013). Ka tõlkelukku on jõudnud

Wolfgang Welshi transkultuurilisuse mõiste, mis kujutab endast nii indiviidi kui kultuuri identiteedi põhinemist erikeeleliste ja -kultuuriliste elementide integratsioonil (Welsh 1999). See eeldab teatud kultuuride puhul nii kirjanduse kui tõlkekirjanduse määratlemist translingvismi ja transkultuurilisuse kaudu. Heaks näiteks on ajakirja *Translation Studies* erinumber vene tõlkeloost, milles translingvismi ja transkultuurilisusega seostuvad ka kultuuritõlked ning autoritõlked, eriti seoses emigreerunud kirjanike (tõlke)loominguga (Hansen 2018). Muidugi võib sama vene tõlkelugu käsitleda ka üldisema sotsiaalse tõlkeloo raames, näiteks ühe ideoloogilise perioodi piires (Lygo 2016; vrd ka Rundle 2018b). Aja mõistega seostub ajapiiride kontseptuaalseerimine, millega kaasneb tõlkeloo eriline heterogeensus, mis tekib diakroonia ja sünkroonia, mikro- ja makrotasandi, spetsiifilise ja üldise pingeväljas (Rundle 2018a, 244).

Aja ja ruumi kokkupuutes on eraldi teemana kasvanud taas huvi kordustõlgete (tõlgete kordustrukside) või ümbertõlgete (uute tõlkeversioonide) vastu. Siia kuuluvad kaudtõlked, ümbertõtatud (või tsenseeritud) versioonid, tagasitõlked, vananenud tõlgete taastõlkimine või redigeerimine, adapteerimine jms. Universaalseim vaste ingliskeelsele sõnale *retranslation* oleks ilmselt *ümbertõlge*, mille määratlemine on lihtne: „Ümbertõlge on samasse keelde tehtud uus tõlge, teksti põhjal, mis on juba varem täielikult või osaliselt tõlgitud“ (Cadera 2017, 6; vt ka Berk Albachten ja Tahir Gürëağlar 2019a). Ümbertõlkimine on loomuldasa tõlkelooline ja implitsiitselt ideoloogiline mõiste. Selle mõistega seoses on kasulik silmas pidada ümbertõlke (teksti) ja ümbertõlkimise (tõlkeprotsessi) täiendussuhet (Koskinen ja Palokoski 2010, 294). Selle täiendussuhte aluseks on Antoine Bermani ümbertõlkimise hüpotees, millele vastavalt mingi teksti esmakordne tõlkimine teise keelde ei ole ajaloolises mõttes lõpetatud tõlkeakt ja vaid ümbertõlgete lisandumine tagab selle lõpetatuse (Berman 1990, 1). Sellest tuleneb, et üksiktõlgete tõlkeloolise analüüsi kõrval on tähtsaks uurimisobjektiks ka sama teksti ümbertõlked, eriti kodustavate ja võõrapärastavate vahenduste vahekorid. Veelgi enam, käibeles on võetud ka ümbertõlkekultuuri mõiste, mis avardab ümbertõlkimise mõistet, hõlmates ka paratekstilist või keelesisest (interlingvistilist) ümbertõlget (Berk Albachten ja Tahir Gürëağlar 2019b). See tähendab, et lisaks tõlgete vananemisele võivad ümbertõlkimisel olla mitmesugused loominguilised, sotsiaalsed või ideoloogilised põhjused, mis võivad väljenduda nii uues tõlkes, vana tõlke muutmises kui paratekstide abil suunitlemises, saatesõnadest raamatute kaanetekstideni. Siit on vaid samm multimodaalsete tõlkeuringuteni (vrd Li, Li ja Miao 2019).

Tõkeloo inimlikustamine

Ideoloogiakeskse sotsiaalse tõkeloo arendamine ning tõlkijale ja tõlke lugejale keskenduva tõkeloo koostamine moodustavad ühe tõkeloo kaks omavahel seotud külge. Ka ideoloogiline lugemine võib toimuda teksti eri tasanditel eri viisil ning tõlkes võib keele ideoloogiline laetus olla vastuolus teksti ideoloogilise suunitlusega (Li 2011). Tõlkija keel ja tema implitsiitne tõlkemeetod jäävad ikka tõkeloo keskseks osaks, kuigi see on üks tõkeloolase töömahukamaid valdkondi. Sotsiaalse tõkeloo ja ideoloogiliste käsitluste tasakaalustamise vajadust tõlkijakeskse lähenemise abil tõkeloole tähistab hästi Anthony Pym'i katse tõkelugu „inimlikustada“. Selle plaani taustaks on arusaam, et tõlkija ei esinda kahe keele ja kultuuri vahendamisel vaid vastuvõtvat keelt ja kultuuri, vaid ta loob dialoogitasandi, kasutades vahenduseks kolmandat keelt. See teeb tõlkija loojaks ja tõlke iseseisvaks tekstiks. Pym väljendab oma plaani viie punkti abil:

- 1) algtekst vs. tulemtekst, keel vs. keel, kultuur vs. kultuur on binaarsused, mis tuleks taustale jätta ja keskenduda tõlkijale, kes tegutseb keelte ja kultuuride kattuvustsoonis, mida võiks nimetada professionaalseks interkultuuriks;
- 2) niiviisi tõlkijale keskendudes võiksid tõlketeadlased näha interkultuurilises alternatiivide kaalumises ja otsuste tegemises eetilist aktiivsust;
- 3) kui jõutakse eetika eristamiseni interkultuuris, siis tekib ka arusaam põhjuslikkusest tõlkija otsustes;
- 4) individuaalsete tõlkijate tegevuse uurimine võib viia arusaamiseni, et tõlkijad on enamat kui lihtsalt tõlkijad – nad on hõivatud kultuuridevahelise kommunikatsiooni eri tasanditel; avaram arusaam tõlketegevusest lähendab tõlketeadust interkultuurilistele uuringutele;
- 5) tõlkijale keskendumine tõstatab üldisemad küsimused subjektiivsuse ja kommunikatsiooni kohta (Pym 2009: 23).

Semiootilises mõttes ei ole tõlge lähtekeeleline ega sihtkeeleline, vaid meta-keeleline, sest tõlkijad loovad kahe keele ja kultuuri vahele vahendava kirjelduskeele, mis sisaldab mõlema poole tunnuseid (Torop 2008, 376; vt ka Torop 2011, 97–98).

Järgmiseks sammuks tõkeloo inimlikustamise teel on usalduse kui loomuliku ideoloogilise hoiaku muutmine võtmemõisteks. Usaldust käsitletakse tõkeloo ja kultuuridevahelise vahenduse kontekstis kolmel tasandil: isikutevahelise, institutsionaalse ja režiimi poolt kehtestatud usaldusena (Rizzi, Lang ja Pym 2019, 2). Režiim tähendab siin ühiskonna seisundist tulenevat kultuuriliste uskumuste või põhimõtete kooslust (ideoloogiat, mitte riigiparaati), mis muudab tõlkimise ja tõlgete vastuvõtu koordineeritud tegevuseks (115). Kõrvuti tõlkijate usaldusväär-

sega kerkib ka tõkeloo usaldusväärseuse probleem. Tõkeloole interdistsiplinaarsust hõlmava oskuskeele tekitamine on samuti usalduse tekitamine (100). Selles kontseptsioonis eristuvad „tihe usaldus“ (*thick trust*), mis põhineb tihedatel kontaktidel isiku või institutsiooniga või nende tundmisel, ja „hõre usaldus“ (*thin trust*), mis on isikustamata ja põhineb tõlkija ameti või institutsiooni mainel (115).

Usalduse mõiste toomise tõkeloo teooriasse tegid võimalikuks uurimused tõlkija eetikast, ka Anthony Pym'i enda varasem raamat on just sellele teemale pühendatud (Pym 2012). Seda lähenemist täiendavad tõlkijate endi tekstid oma ametist või tööd tõlkijate eetosest (vt näiteks Jansen 2019). Muidugi ei tohi unustada, et igapäevases tõlketegevuses on võimalik täheldada erisuguseid eetilisi hoiakuid. Andrew Chesterman on eristanud tüüpilistena kõigepealt representatsioonieetikat kui algtekstitruudusest lähtuvat: „Eetiline imperatiiv on esitada lähtetekst või selle autori intentsioon täpselt, midagi lisamata, välja jätmata või muutmata“ (Chesterman 2001, 139). Järgneb teeninduseetika kui lojaalsus tõlke tellijale, aga ka lugejale. Kolmas on kommunikatsioonieetika, mis tähendab, et „eetiline tõlkija on vahendaja, kes töötab selle nimel, et saavutada kultuurideülene mõistmine“ (141). Neljandaks on normipõhine eetika, mis lähtub põhimõttest, et tõlge peab olema teostatud normidele vastavalt, sest siis on lihtsam tõlkijaid ja üldisemalt tõlkija ametit usaldada (142). Nagu Pym, nii jõuab ka Chesterman usalduse mõisteni. Nende nelja eetilise hoiaku ülesena pakub Chesterman välja kohusetunde eetika, mis toetab pürgimist „täiuslikkuse poole, tahtmist olla hea tõlkija“ (147).

Sotsiaalset ja individuaalset tõkelugu on raske lahus hoida juba mõlemas sisalduva ideoloogilise aspekti tõttu. Tõkeloost kui teoreetilisest konstruktsioonist lähtudes oleks korrektne eristada ühtse tõkeloo kirjapanekul tõkeloo eri parameetreid. Ideoloogia on üks mõisteid, mille sisu ja millega seotud mõistevälja muutlikkus sunnib iga terminikasutust kontekstualiseerima. Nagu artikli alguses öeldud, on eesti tõkeloo puhul oluline, et see on osa suurest aja- ja kultuuriloost ja tõlkimine on tähendanud rahvuskultuuri toetamist võõra ametliku või okupeeriva kultuuri keskkonnas. Või nagu väidab Anne Lange oma raamatu pealkirjas, toimub „Tõlkimine omas ajas“ (Lange 2015). Näiteks Artur Adsoni ja Marie Underi tõlgitud Boris Pasternaki romaan „Doktor Živago“ ilmus Stockholmis 1960. aastal, Tallinnas ilmus sama romaan alles 1999. aastal Jüri Ojamaa tõlkes. Tõkelooliselt saab neid võrrelda ajateljel ja lähtuda näiteks tõlke vananemise tunnustest. Tegemist on aga ka ideoloogilise aktiga ja sotsiaalse tõkelooga, mis lisab tõlgete eritunnuste hulka väliseestilikkuse ja kodueestilikkuse. Kui aga võtta näiteks Goethe „Fausti“ tõlke, lisandub veel üks tunnus. Ants Orase tõlkes ilmus „Fausti“ I osa 1955. aastal ja II osa 1962. aastal Lundis. August Sanga tõlge ilmus Tallinnas 1967. aastal. Neid tõlkeid võib võrrelda tõlkijate individuaalsete meetodite tasandil,

kuid sotsiaalses plaanis lisandub kodueestilikkusele nõukogude aeg ja ruum oma tõlkekultuuriliste hoiakutega. Selliseid näiteid saab tuua palju. Ja on selge, et tegemist on ideoloogiliste hoiakute väljendamisega alates tõlkemeetodist ja lõpetades poliitilise orientatsiooniga.

Kultuuriruum ja selle ajalooline, sotsiaalne, regionaalne, poliitiline, rassiline või religioosne kihistumine on osa tõlke olemise tingimustest kultuuris. Allakirjutanu oponeeris mõne aasta eest Ungaris doktoritööd, mis käsitles Dostojevski tõlkimist mongoolia keelde. Üheks analüüsitavaks tekstiks oli Dostojevski romaani „Vennad Karamazovid“ tõlge, mis jõudis mongoolia keelde üldiselt tekstitruult, kuid kogu õigeusu-teema ja klooster tegevuspaigana olid välja vahetatud budistlike analoogide vastu. Tulemuseks oli tõlge, mis üldkultuurisel tasandil oli võõrapärastav, aga religioosel tasandil kodustav (vt Sárköziné Vandan 2017). Siin on küsimus mitme kriteeriumi koosolust tõlkeloolises analüüsis ja sel juhul näiteks religiooni osatähtsusest mongoolia kultuuris (kultuurilises mõtlemises). Keelelisel tasandil võib tekkida sama kummastus, kui tunneme eesti keelde tehtud tõlgetes ära eri paikade murdekeelt. Oma ja võõras on lihtsalt teoreetiline vastandus. Tegelikuses näeme võõrast omas ja oma võõras ja nende suhe teebki tõlke eriliseks. Pisike näide sama romaani tõlgetest eesti keelde. Romaani „Vendade Karamazovite“ keskne tegelane on vana munk Zossima. Aita Kurfeldt tähistab oma 1939. aastal ilmunud tõlkes Zossima staatust sõnaga *staarets*, mis on transkriptsioon vene keelest, kus sel sõnal on termini jõud. 2015. aastal ilmunud tõlke teinud Virve Krimm asendas selle sõnaga *vanem*, mis tekitas assotsiatsiooni sõjaväe auastmetega. Uue tõlke toimetamise käigus muudeti see tõlkija nõusolekul *vagameheks*, mis on kodustav lahendus. Dostojevskiga seoses võib viidata veel ühele lihtsale näitele, mis kultuuri aegruumi väärtustab. Jaan Kangilaski ja Juhan Lõhmus tõlkisid 1940. aastal Dostojevski romaani „Бесы“ eesti keelde pealkirja all „Sortsid“. Kuna Dostojevski võttis pealkirja Piiblist ja eestikeelses Piiblis sortse ei ole, siis viis Virve Krimm tõlkijana pealkirja vastavusse Luuka evangeeliumiga ja tõlge ilmuski „Kurjade vaimude“ nime all. Need on näited, kus võõrapärastamine ja kodustamine peegeldab tõlkija ideoloogilisi hoiakuid ja mille analüüsimisel on kõrvuti tõlkemeetodi mõistega võimalik kasutada ka ideologiametodi mõistet.

Kokkuvõtteks

Selle artikli ülesanne on osutada ühe mõistevälja põhjal olukorrale tõlketeaduses, kus tõlketoreetiline kirevus on nii suur, et tõlkeloolastel on raske nii metodoloogilist kui praktilist tuge leida. Ideoloogia mõiste maht, sellega seotud mõistevälja muutlikkus ja selle muutlikkuse loogika on võrreldav paljude teiste võtmemõistete käibimisega tõlketeaduses. Ka sellest ülevaatest tuleneb kaks peamist põhimõtet.

Esiteks vajab tõlkelugu üldist teoreetilist käsitlust eelkõige tõlkeloo parameetrite selgema esiletoomise kaudu. Siin on palju sarnast kirjanduslooga. Teiseks vajab tõsist analüüsi mõistete mõju empiirilise analüüsi tulemuste esitlemisele, mõistete omavaheline suhe ning ühe mõiste mahu muutumine nii ajas kui kontseptsioonides (teooriates) ja selle aktsepteerimine. Sellest tulenevalt vajab terminite kasutus kas sidumist autori või teooriaga, kust selle tähendus tuleb, või *ad hoc* defineerimist konkreetse uurimuse raamides. Tõlkeloolasel on nagu igal tõlketeadlasele õigus kasutada tõlketeaduse terminivara, aga tal on ka kohustus kasutatud terminite tähendus avada.

Ideoloogia mõiste ümber tekkinud mõisteväli on raskesti hoomatav, kuid oma arengudünaamika ja -loogikaga. Selle mõisteväljaga dialoogis olemine võimaldab ühelt poolt saada värskeid teoreetilisi impulsse tõlkeloolise materjali sügavamaks ja kultuuriväärtuslikumaks analüüsiks. 2012. aasta seisuga tehtud ülevaade eesti tõlkeloo uurimisest osutab samuti avaramale perspektiivile: „Avaram kultuuri mõistmine nõuab aga avaramat tõlkelugu, mis oleks võimeline lisaks kirjakultuurile käsitleda ka muid, tänapäeval järjest olulisemates meediumides ja kunstiliikides toimuvaid kultuurikontakte ja -ülekandeid“ (Lange ja Monticelli 2012, 18). Teiselt poolt rikastaks see nende tõlkeloolaste tööriistakasti, kes tegelevad tõlkeloo kõige keerukama osaga, tõlgete endi süvaanalüüsiga või ajastule iseloomulike tõlkimise põhimõtete (Sütiste ja Lotman 2016) ja sotsiaalsete tingimustega (Pild 2017). Süvaanalüüside toomine tõlkelukku tekitab vajaduse luua neile selline tõlgendamisruum, mis võimaldaks teha erisugused tõlked ja tõlkemeetodid ajalooliselt võrreldavaks ning seoks tõlkijate loovuse sotsiaalse tõlkeloo üldprobleemidega. See aitaks läheneda ka eesti tõlkeloo ühtsele kirjapanekule.

Eesti tõlkeloost on kirjutatud juba palju väärtuslikke uurimusi ja uurimistöösüsteematisust on aidanud tõsta mitmed projektid, monograafiad, teaduskogumikud, ajakirjade erinumbrid ja nii kohalikud kui rahvusvahelised konverentsid. Dialoog tõlketooria ja tõlkeloo vahel, nagu ka dialoog uurijate vahel aitab kaasa liikumisele „integratiivse tõlkeloo“ (Wakabayashi 2013, 7) poole. Eesti tõlkeloo seisukohalt tähendab see nii eesti tõlkeloo uurimise ajaloo integreerimist terviklikku tõlkelukku ja selle kogemuse metodoloogilist mõtestamist kui eesti tõlkeloo uurimise integreerimist rahvusvahelisse tõlkelugude uurimise kogemusse. Seetõttu on ka mõisteväljade analüütiline kirjeldamine, mida käesolev artikkel küll väga piiratud materjalil pakub, osa praktilisest uurimistööst, sest aitab mõista tõlke ja tõlkeloo uurija tööriistakasti võimalusi ja teha uurimistöös tulemused rahvusvaheliselt võrreldavaks.

Allikad

- Apter, Emily. 2001. „On Translation in a Global Market.” – *Public Culture* 13 (1): 1–12.
- Bachmann-Medick, Doris. 2016. *Cultural Turns: New Orientations in the Study of Culture*. Berlin; Boston: Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110402988>.
- Baer, Brian James. 2021. *Queer Theory and Translation Studies: Language, Politics, Desire*. London: Routledge.
- Baker, Mona. 2006. *Translation and Conflict. A Narrative Account*. London; New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203099919>.
- Barker, Chris. 2004. *The SAGE Dictionary of Cultural Studies*. London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage Publications.
- Bassnett, Susan ja André Lefevere. 1992. „General editors’ preface.” – *Translation/History/Culture: a Sourcebook*, toimetanud ja tõlkinud André Lefevere, XI–XII. London; New York: Routledge.
- Bassnett, Susan. 1998. „The Translation Turn in Cultural Studies.” – Susan Bassnett ja André Lefevere, *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*, 123–140. Clevedon; Philadelphia; Toronto; Sydney; Johannesburg: Multilingual Matters.
- Baumgarten, Stefan. 2012. „Ideology and Translation.” – *Handbook of Translation Studies* 3, toimetanud Yves Gambier ja Luc van Doorslaer, 59–65. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Berk Albachten, Özlem ja Şehnaz Tahir Gürëağlar, toim. 2019a. *Perspectives on Retranslation: Ideology, Paratexts, Methods*. New York; London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203702819>.
- — —. 2019b. „Introduction: Mutability in Retranslation.” – *Studies from a Retranslation Culture: The Turkish Context*, toimetanud Özlem Berk Albachten ja Şehnaz Tahir Gürëağlar, 1–10. Singapore: Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-13-7314-5_1.
- Berman, Antoine. 1990. „La retraduction comme espace de la traduction.” – *Palimpsestes*, nr 4, 1–7. <https://doi.org/10.4000/palimpsestes.596>.
- Buzelin, Hélène. 2018. „Sociological models and translation history.” – *A History of Modern Translation Knowledge: Sources, concepts, effects*, toimetanud Lieven D’hulst ja Yves Gambier, 337–346. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/btl.142.47buz>.
- Cadera, Susanne M. 2017. „Literary Retranslation in Context: A Historical, Social and Cultural Perspective.” – *Literary Retranslation in Context*, toimetanud Susanne M. Cadera ja Andrew Samuel Walsh, 5–18. Oxford; Bern; Berlin: Peter Lang.
- Chesterman, Andrew. 2001. „Proposal for a Hieronymic Oath.” – *The Translator* 7 (2): 139–154. <https://doi.org/10.1080/13556509.2001.10799097>.
- Cronin, Michael. 2006. *Translation and Identity*. London; New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203015698>.
- D’hulst, Lieven, Carol O’Sullivan ja Michael Schreiber. 2016. „Translation policies: What’s in a name?” – *Politics, Policy and Power in Translation History*, toimetanud Lieven D’hulst, Carol O’Sullivan ja Michael Schreiber, 7–13. Berlin: Frank & Timme GmbH, Verlag für wissenschaftliche Literatur.

- D'hulst, Lieven ja Yves Gambier, toim. 2018. *A History of Modern Translation Knowledge: Sources, concepts, effects*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/btl.142>.
- Fawcette, Peter ja Jeremy Munday. 2009. „Ideology.” – *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, toimetanud Mona Baker, Gabriela Saldanha, 137–141. Abingdon; New York: Routledge.
- Fernández, Fruela ja Jonathan Evans. 2018. *The Routledge Handbook of Translation and Politics*. London: Routledge.
- — —. 2020. „Politics.” – *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, toimetanud Mona Baker, Gabriela Saldanha, 414–419. Abingdon; New York: Routledge.
- von Flotow, Luise ja Hala Kamal. 2020. *The Routledge Handbook of Translation, Feminism and Gender*. London: Routledge.
- Gould, Rebecca Ruth ja Kayvan Tahmasebian. 2020. *The Routledge Handbook of Translation and Activism*. London: Routledge.
- Guidère, Mathieu. 2000. *Publicité et traduction*. Paris; Montréal: L'Harmattan.
- Hansen, Julie. 2018. „Introduction: Translingualism and transculturality in Russian contexts of translation.” – *Translation Studies* 11 (2): 113–121. <https://doi.org/10.1080/14781700.2018.1434087>.
- Hatim, Basil ja Ian Mason. (1997) 2005. *The translator as communicator*. London; New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203992722>.
- Hermans, Theo. 1999. *Translation in Systems. Descriptive and Systemic Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome.
- Jansen, Hanne. 2019. „I'm a translator and I'm proud: how literary translators view authors and authorship.” – *Perspectives* 27 (5): 675–688. <https://doi.org/10.1080/0907676x.2018.1530268>.
- Kornilitsina, Ekaterina ja Ingrid Rummo. 2017. „Lawrence Venuti kodustamise ja võõrapäramise dihhotoomia metafooride uurimise instrumendina eesti-vene tõlkes.” – *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri* 8 (1): 115–132. <https://doi.org/10.12697/jeful.2017.8.1.07>.
- Koskinen, Kaisa ja Outi Paloposki. 2010. „Retranslation.” – *Handbook of Translation Studies* 1, toimetanud Yves Gambier ja Luc van Doorslaer, 294–298. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Laanes, Eneken ja Daniele Monticelli. 2017. „Mittekuulumise valu ja võimalus. Andrei Ivanovi erand eesti kirjanduses.” – *Keel ja Kirjandus* 60 (1): 41–57.
- Lange, Anne. 2015. *Tõlkimine omas ajas: Kolm juhtumiuuringut eesti tõlkeloo kohta*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Lange, Anne ja Miriam McIlpatrick-Ksenofontov. 2012. „Maria Tymoczko angažeeritud tõlketeadus.” – *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 9/10. *Tõlkeloo erinumber*, toimetanud Anne Lange ja Daniele Monticelli, 190–197. <https://doi.org/10.7592/methis.v7i9/10.576>.
- Lange, Anne ja Daniele Monticelli. 2012. „Kuidas kirjutatakse tõlkelugu?” – *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 9/10. *Tõlkeloo erinumber*, toimetanud Anne Lange ja Daniele Monticelli, 5–23. <https://doi.org/10.7592/methis.v7i9/10.565>.
- Lee, Tong King. 2013. *Translating the Multilingual City: Cross-lingual Practices and Language Ideology*. Oxford, Bern, Berlin: Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/978-3-0353-0459-6>.
- — —. 2020. „Ideology.” – *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, toimetanud Mona Baker, Gabriela Saldanha, 252–256. London; New York: Routledge.

Lefevere, André. 1992. *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London; New York: Routledge.

Lefevere, André ja Susan Bassnett. 1990. „Introduction: Proust’s grandmother and the thousand and one nights: The ‘cultural turn’ in Translation Studies.” – *Translation, history and culture*, toimetanud Susan Bassnett ja André Lefevere, 1–13. London: Pinter.

———. 1998. „Introduction: Where are we in Translation Studies?” – *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*, toimetanud Susan Bassnett ja André Lefevere, 1–11. Clevedon; Philadelphia; Toronto; Sydney: Johannesburg: Multilingual Matters.

Leung, Matthew Wing-Kwong. 2006. „The ideological turn in translation studies.” – *Translation Studies at the Interface of Disciplines*. Benjamins Translation Library 68, toimetanud João Ferreira Duarte, Alexandra Assis Rosa ja Teresa Seruya, 129–144. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/btl.68.12leu>.

Li, Long. Xi Li ja Jun Miao. 2019. „A Translated Volume and Its Many Covers – a multimodal analysis of the influence of ideology.” – *Social Semiotics* 29 (2): 261–278. <https://doi.org/10.1080/10350330.2018.1464248>.

Lygo, Emily. 2016. „Between ideology and literature: Translation in the USSR during the Brezhnev period.” – *Perspectives: Studies in Translatology* 24 (1): 48–58. <https://doi.org/10.1080/0907676x.2015.1032311>.

Malmkjær, Kirsten. John Milton ja Veronica Smith. 2000. „Translation and Mass Culture.” – *Translation in Context. Selected Contributions from the EST Congress, Granada 1998*, toimetanud Andrew Chesterman, Natividad Gallardo San Salvador ja Yves Gambier, 243–259. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.39.28mal>.

Pild, Lea, toim. 2017. *Strategii perevoda i gosudarstvenny kontrol = Translation Strategies and State Control*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Popa, Ioana. 2006. „Translation Channels. A Primer on Politicized Literary Transfer.” – *Target*, 18 (2): 205–228.

Pym, Anthony. 2009. „Humanizing Translation History.” – *HERMES – Journal of Language and Communication Studies*, nr 42, 1–26. <https://doi.org/10.7146/hjlc.v22i42.96845>.

———. 2012. *On Translator Ethics: Principles for Mediation between Cultures*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/btl.104>.

Rizzi, Andrea, Birgit Lang ja Anthony Pym. 2019. *What is Translation History? A Trust-Based Approach*. Cham: Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-20099-2>.

Robinson, Douglas. 1997. *Translation and Empire: Postcolonial Theories Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing.

Rundle, Christopher. 2018a. „Temporality.” – *A History of Modern Translation Knowledge: Sources, concepts, effects*, toimetanud Lieven D’huylst ja Yves Gambier, 235–245. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

———. 2018b. „Translation and Fascism.” – *The Routledge Handbook of Translation and Politics*, toimetanud Fruela Fernández ja Jonathan Evans, 29–47. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315621289-3>.

Sárköziné Vandan, Enhzaya. 2017. „Osobennosti peredachi kontsepta bog v mongolskom perevode romana „Bratya Karamazovy” F. M. Dostoyevskogo.” – *Ad vitam aeternam: Tanulmánykötet Nagy István 70. Születésnapjára*, toimetanud Mária Gyöngyösi, Alekszandra Banchenko, György Zoltán Józsa, Angela Palágyi ja Katalin H. Végh, 313–319. Budapest, Magyarország: ELTE BTK Orosz Nyelvi és Irodalmi Tanszék.

- Simon, Sherry. 1996. *Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission*. London: Routledge.
- . 2018. „Translation zones / spaces.” – *A History of Modern Translation Knowledge: Sources, concepts, effects*, toimetanud Lieven D’hulst ja Yves Gambier, 331–336. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/btl.142.46sim>.
- Snell-Hornby, Mary. 2006. *The Turns of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints?* Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/btl.66>.
- Sütiste, Elin ja Maria-Kristiina Lotman. 2016. „„The Translator Must...”: On the Estonian Translation Poetics of the 20th Century.” – *Interlitteraria* 21 (1): 17–34. <https://doi.org/10.12697/il.2016.21.1.3>.
- Torop, Peeter. 2008. „Translation as Communication and Auto-communication.” – *Sign Systems Studies* 36 (2): 375–397.
- . 2011. *Tõlge ja kultuur*. Tallinn; Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tymoczko, Maria. 1999. *Translation in a Postcolonial Context: Early Irish Literature in English Translation*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- . 2007. *Enlarging Translation, Empowering Translators*. London; New York: Routledge.
- , toim. 2010. *Translation, Resistance, Activism*. Amherst; Boston: University of Massachusetts Press.
- . 2012. „Tõlkimine ja poliitiline angažeeritus. Aktivism, sotsiaalne muutus ja tõlkimise roll geopoliitilistes nihetes.” – *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 9/10. *Tõkeloo erinumber*, toimetanud Anne Lange ja Daniele Monticelli, 165–188. <https://doi.org/10.7592/methis.v7i9/10.575>.
- . 2013. „Translation Theory.” – *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, toimetanud Carol A. Chapelle. Blackwell Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal1224>.
- Venuti, Lawrence. (1995) 2004. *The Translator’s Invisibility: A History of Translation*. London: New York: Routledge.
- Wakabayashi, Judy. 2013. „History of Translation.” – *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, toimetanud Carol A. Chapelle. Blackwell Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0512>.
- Washbourne, Kelly ja Van Wyke, Ben. 2018. *The Routledge Handbook of Literary Translation*. London: Routledge.
- Welsch, Wolfgang. 1999. „Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today.” – *Spaces of Culture: City, Nation, World*, toimetanud Mike Featherstone ja Scott Lash, 194–213. London: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781446218723.n11>.

Peeter Torop – PhD, Tartu ülikooli kultuurisemiootika professor. Tema teadushuvide hulka kuuluvad tõlketeadus, tõlkesemiootika, transmeedialised uuringud, kultuurisemiootika ja -teooria, vene kirjanduse ajalugu 19. sajandil.
E-post: peeter.torop[at]ut.ee

Field of Ideology in a dialogue between theory and history of translation*Peeter Torop***Keywords:** ideology, conceptual field, translator, translation history

If there is a wish to understand translation, it is necessary to consider all its aspects also from the point of view of ideology. The process of translation should be seen as a complex of interlinguistic, intralinguistic, and intersemiotic translations, on the one hand, and as a complex of linguistic, cultural, economic, and ideological activities, on the other hand. Translators work on the boundaries of languages, cultures, and societies, and position themselves between the poles of specificity and adaptation, in accordance with the strategies of their translational behaviour: they either preserve the otherness of the Other (foreignisation) or transform the Other into Self (domestication). By the same token, they cease to be simple mediators for, in a semiotic sense, they are capable of generating new languages to describe a foreign language, text, or culture, and renewing a culture or influencing a culture's capacity for dialogue with other cultures as well as with itself. In this way, translators work not only with natural languages, but also with metalanguages, languages of description. As mediators between languages, translators are important creators of new metalanguages.

Different parameters should be observed in the process of translation, among which economic and ideological aspects of translation hold the first place. In turn, these are associated with professional ethics or with the professional ethics of the translator. The practice of translation is even more complex, and the behaviour of translators and the quality of their work do not depend solely on their linguistic or literary abilities. The translator is simultaneously a mediator, a creator, a producer, a manager, a critic, as well as an ideologue. All of these roles constitute various aspects of cultural behaviour and can be correlated with the entire textual corpus of a culture. An actualisation of the various cultural and social roles of the translator reflects the general effort, made in analysis, to reach a complex understanding of the phenomenon of translation in the processes of culture.

It is difficult to observe the issues of ideology and economics in isolation, since the concept of the market in itself combines both the local and the global aspects. The confluence of the economic and the ideological is especially characteristic of mass literature, and scholars studying the translation of the latter have been exploring, among other things, concepts such as collective translation (team translation), standardisation (of theme, language, style, size, weight), ignoring of authorial idiosyncrasies (the so-called sacredness of the author), commercial calculations (definite market, deadlines, no revision), selection of texts (reusability), the repeated publication of old translations (the recycling strategy), marketing strategies and pseudotranslations.

The ideological issues arising in translation activities have gained significance both on an empirical and on a theoretical level. The very introduction of an author into a culture is an ideologically and politically coloured act, and the ideological aspect of translation activity is one of the factors involving translation within the process of the culture's historical autocommunication. All in all, the historical identity of translation cannot be restricted to either the historical existence of translations, or to the history of translation. The history of translation is only one way of observing translation in time, as well

METHIS

S U M M A R Y

as in ideological space. History of translation does have a significant influence on translation studies, but is simultaneously dependent on the latter as well, which is why the category of ideology is of major significance as concerns the notion of translation.

Peeter Torop – PhD, Professor of Semiotics of Culture at the University of Tartu. His research interests include: translation studies, semiotics of translation, transmedia studies, semiotics and theory of culture, history of Russian literature of 19th century.

E-mail: peeter.torop[at]ut.ee